

Friese letterkunde: ogen open, nieuwe ontdekkingen (Een inleidend kader)

Eric Hoekstra en Reinier Salverda

O liet dat ik sjonge sil, hoe silsto wêze?
Bern fan myn siel, yn langstme wachtsje ik dy,
ik draach dy as in swiet geheim yn 't herte,
leaf as myn earstling, djoerder jit bist my.
(Rixt)

Summary

This special issue of It Beaken contains 14 articles on various aspects of Frisian literature. In our introduction to this issue, we informally evaluate the position of the study of Frisian literature in relation to the larger field of literary studies. We point out the existence of two threats to Frisian literary studies: the decline of institutional support for language studies in general and for Frisian in particular and the dominance of trivial theorizing in language studies due to ideological prejudice. After concluding that a progression of fashionable ideologies does not constitute progress, we go on to provide a thematic outline of the various contributions in this special issue. A brief survey of Frisian literary life anno 2018 concludes this paper.

1. De wet van de heilzame achterstand

Dankzij de open grenzen en de hegemonie van het multinationale kapitalisme leven we in een tijd waarin de concurrentie tussen mensen en tussen wetenschappen tot ongekende hoogten wordt opgevoerd. Onder verwijzing naar de stagnerende loonontwikkeling en het toegenomen aantal burn-outs onder jonge mensen willen we het hier verder niet hebben over de toenemende concurrentie tussen *mensen*. Waar we het hier over moeten hebben, is de toegenomen concurrentie tussen *wetenschappen*, aangezien dit één van de twee grootste existentiële bedreigingen vormt voor de letterkunde als wetenschap. De andere bedreiging voor de letterkunde komt van binnenuit, en kan omschreven worden als 'irrelevante theorievorming', dat wil zeggen, theorie omwille van de theorie, die echter weinig met de grondvragen en gronddoelen van de letterkunde te maken heeft.

De steeds heftiger concurrentie tussen wetenschappen heeft een zeer negatief effect gehad op de letterkunde als wetenschappelijke discipline voor

de studie van literaturen in al hun rijke verscheidenheid. Op de universiteiten heeft zich een strijd tussen studierichtingen afgespeeld, waarbij alleen de sterksten zich zonder verlies konden handhaven. Maar wat is sterk? Wetenschappelijk aanzien kan op drie manieren verworven worden.

1. Door een hoge graad van exactheid, zoals blijkt uit het gebruik van complexe vormen van wiskunde (natuurkunde).
2. Door een hoge graad van winstgevendheid, zoals blijkt uit het genereren van veel geld (farmaceutica, energiebesparing), of door het bestuderen van winstgevende processen zelf (economie).
3. Door ideologie, glamour, mode en mediamieke reclame (Nieuw! Belangrijk! Onmisbaar!) eerder dan door degelijk maar ouderwets geacht handwerk gericht op waarheidsvinding.

Maar laten we niet op de zaken vooruitlopen. Is er bij de letterkunde verlies? Die vraag komt voor de Friese letterkunde op hetzelfde neer als de volgende vraag: is er bij de kleine talen verlies opgetreden? Laten we voor de frisistiek eens de verschillen tussen nu en een halve eeuw geleden uitzoeken. Wat was voor de frisistiek de stand van zaken in 1968 en hoe is de stand van zaken nu? De resultaten staan in onderstaande tabel weergegeven (Bron: Nieuwe Encyclopedie van Fryslân, 2016, deel 2, lemma *Friestalig onderwijs*):

Tabel 1. Leerstoelen frisistiek 1968 en 2018.

Universiteit	Leerstoelen frisistiek 1968	Leerstoelen frisistiek 2018
Universiteit Groningen	(Onbedreigd, voltijds)	(Bedreigd en gehalveerd)
Universiteit Amsterdam	(Onbedreigd)	(Deeltijd, betaald door FA)
Universiteit Leiden	(Onbedreigd)	†
Universiteit Utrecht	(Onbedreigd)	†
Vrije Universiteit Amsterdam	(Onbedreigd)	†

We zien dat de frisistiek, en dus de Friese letterkunde, op 3 van de 5 universiteiten verdwenen is en dat het vak op de UvA nu volledig door de Fryske Academy betaald wordt. Over frisistiek aan de RUG valt op te merken, dat het aantal FTE's van de vakgroep in de afgelopen 20 jaar gehalveerd is, van ongeveer 4 FTE naar ongeveer 2 FTE. Bij andere talen is de situatie vergelijkbaar. Zo is er bijvoorbeeld nergens in Nederland meer een leerstoel Portugees (toch de eerste taal van Portugal en Brazilië), en zijn vakgroepen van andere kleine talen opgeheven tot er in heel Nederland nog maar 1 over was (voorbeelden: Nieuwgrieks, Finoegristiek). Vakgroepen Neder-

lands hebben door de concurrentie van nieuwe studies als journalistiek en communicatie de meerderheid van hun studenten verloren: vroeger studeerde een journalist in spe Nederlands, nu journalistiek.

Voor taal en cultuur zijn dit zware verliezen geweest. En waar de talenstudies kwijnen, kwijnt de letterkunde. Een exacte wetenschap worden, dat zit er voor letterkunde niet in, al kan men soms statistische methoden gebruiken, doch niet op dezelfde schaal als bij andere wetenschappen. Geld verdienen, dat zit er met letterkunde ook niet in. En dus kan de letterkunde twee wegen bewandelen:

1. Het pad der deugd: het handwerk uitoefenen, studenten close reading bijbrengen zoals dat al eeuwen wordt gedaan, een open blik ontwikkelen voor boeken uit andere tijden en culturen, je niet beperken tot het heden noch tot de Engelse taal, boeken uit het verleden toegankelijk brengen in omgespelde edities voorzien van inleidingen voor een breed publiek, relaties leggen met historische en maatschappelijke ontwikkelingen, kortom, een volwassen en dienstbaar wetenschappelijk discours.
2. Heilloos opportunisme: niet gehinderd door vakkennis en historisch besef meegaan in een ideologie voor een modieuze minderheid en je beperken tot werken uit het heden of het Engels en die lezen door een gekleurde bril die dienstbaar is gemaakt aan de opvattingen, normen en vooroordelen van een activistische minderheid.

En aldus zien we dat het smalle veld van de letterkunde, waarin de gehele mens en menselijkheid centraal behoort te staan, verkaveld is en dat allerlei ideologen ongehinderd hun stokpaardjes kunnen berijden: genderstudies, postkoloniale studies, ecologie in plaats van het leren lezen en begrijpen van literatuur uit alle tijden. Deze ontwikkeling is al gesignaleerd in Bloom (1987), dat de ominieuze titel *The Closing of the American Mind* draagt. De zichzelf sluitende geest interpreteert de werkelijkheid louter ideologisch, in termen van macht (zoals de fascist), en elke falsificatie wordt gehaat en uitgesloten, totdat men zelfs sprekers met tegengestelde denkbeelden het spreken belet, zoals regelmatig is gebeurd aan Amerikaanse universiteiten, en in Nederland bijvoorbeeld aan de Universiteit van Amsterdam. Waar het volgens ons op aankomt is wat Trotski (1923) al zegt: Nieuwe literaire methoden van analyse en visie brengen het vak juist voorwaarts. Maar tegelijkertijd behoort een *old skool* letterkundige belezen te zijn en een open blik voor *alle* minderheden te hebben, niet het verlengstuk en de propagandist van een of andere ideologie te zijn, zelfs niet van de ideologie van een Friese beweging (Schurer 1946).

Het aardige van de Friese letterkunde is nu dat zij achterloopt bij de internationale ontwikkelingen. Wanneer die ontwikkelingen gunstig

zijn, is een dergelijk achterlopen ongunstig. Maar nu de internationale ontwikkelingen in de letterkunde ongunstig zijn (want ideologisch, bekrompen en zichzelf lossnijdend van het roemrijke verleden van de wereldliteratuur), steekt de Friese letterkunde juist gunstig af. Daar wordt nog degelijk handwerk verricht. Daar combineren vrouwenstudies op productieve wijze een op de vrouw gerichte invalshoek met een literaire analyse (Hoekstra 1998, Spoelstra 2011). In de Friese literatuur is men aan geen enkele belangengroep gebonden, zelfs niet aan die van de Friese literatuur (zie De Vries 2008). Daar kan men nog discussiëren, zonder angst om gedemoniseerd te worden. Kortom, het Friese vooroordeel, it bêste lân fan de ierde, is voor de letterkunde bijna waarheid geworden. Een andere internationale ontwikkeling is dat letterkunde in de afgelopen eeuw een volledig academische discipline is geworden, met als gevolg een verschuiving van praktisch, empirisch en experimenteel letterkundig onderzoek (bijvoorbeeld Richards 1924, 1929) naar theoretische letterkunde (bijvoorbeeld Wellek & Warren 1942/1974, Bertens 2001). Of, zoals Adams (1993: 257) opmerkt:

In the latter half of the 20th century, literary criticism, apart from reviewing in the newspapers and certain magazines, was practiced in America almost entirely by the academic professoriate. This fact had interesting causes and consequences. One consequence may have been the tendency for literary theory to replace practical criticism as a principal activity. Enormous attention was paid to methodologies, arguments about their relative merits, and unveiling of their often hidden assumptions. Virtually absent from this discourse was any discussion by an artist defending or promoting a practice, or by a critic concerned with the special nature of literature, with specifically literary value or with the particular excellences of a given literary work.

Zodoende worden de beoefenaren van de letterkunde van grote talen grotendeels uit de zeer eenzijdige beroepsgroep van academisch letterkundigen gerekruteerd, in plaats van uit brede lagen van de bevolking. De academici zijn grotendeels gevormd door een ahistorisch postmodernisme dat het primaat van de objectieve waarheid afwijst, alle culturen evenveel waard acht, en zo het bewust maken van onderscheid tussen goed en kwaad negeert, waardoor dit via de achterdeur van ideologie als onbewust vooroordeel weer kan binnenkruipen (Veenbaas 2003, Nijdam 2018). Want het bloed kruipt waar het niet gaan kan.

Maar gelukkig speelt ook hier, bij kleine talen, de wet van de heilzame achterstand. Daar komen beoefenaren van letterkunde nog uit allerlei beroepsgroepen, en wordt geen principieel onderscheid gemaakt tussen

een recensie in de krant en een letterkundig artikel in een wetenschappelijk tijdschrift. Letterkunde is een op de praktijk gerichte discipline, op het begrijpend lezen, het verzamelen van achtergrondkennis over auteur, werk en maatschappelijke omstandigheden, kortom, alles wat maar kan dienen om tot een zo volledig mogelijk begrip van het werk te komen, in plaats van literaire werken louter op grond van een ideologie te bestuderen.

De taak van de letterkunde is echter bij uitstek humanistisch, dat wil zeggen, dat juist de letterkunde geroepen is om ideologische versmalling tegen te gaan. Hoe? Door literatuur en denkwijzen uit *alle* tijden en culturen onder de aandacht te blijven brengen, door de immense reikwijdte van menselijke ervaring en oordeelsvermogen voor ogen te blijven houden, door de oogkleppen van het heden af te werpen en door overal te wijzen op de universaliteit *en* verscheidenheid van de menselijke ervarings- en oordeelswereld (bijvoorbeeld letterkundig Auerbach 1946/2004, Frye 1981, of als levensechte taalervaring van schrijvers, zie de essays in Salverda 2007 et al).

Dát is het humanistisch ideaal. Men hoeft er geen heil voor de taal van te verwachten (cf. Looper 2017:107 e.v.), maar de Friese nacht zal minder duister zijn voor wie kennis heeft van de Attische nachten (Looper 2017: 132 e.v.). Toch houden ook humanisten zich lang niet altijd aan dat ideaal. In Busken Huets prachtige boek *Het land van Rembrandt* (1882-1884) zal men vergeefs zoeken naar Friese of anderszins regionale schrijvers, en zelfs Menno Simons wordt maar één maal genoemd, en dan enkel om door Coornhert neergesabeld te worden als ‘de voornaamste lapzalver in de apotheek, waar uithangt “de Duisterling”’. Luther daarentegen, niet eens een Nederlander, is met 17 vindplaatsen vertegenwoordigd in het register. Dit steekproefje dient om te laten zien hoe zeer de literatuurgeschiedenis van Nederland de literatuurgeschiedenis van Holland in Europa is, maar niet die van de regio’s in Nederland. Ook andere literatuurgeschiedenissen zijn doorgaans georiënteerd op Holland (bijvoorbeeld Brandt Corstius 1959). De blindheid voor de landseigen Friese minderheid is trouwens niet tot de Nederlandse literatuurgeschiedenis beperkt. Die vind je ook bij Hollandse academici die oog hebben voor de meertaligheid van Nederland. Het register van Kroonenberg (2014) noemt de gekste talen, maar naar het Fries zal men bij deze auteur uit Nederland (TU Delft) vergeefs zoeken. Deze blinde vlek moet de hoogleerbaar geologie dan maar vergeven worden. Iets minder zuinig is het Fries bedeed met de twee referenties in De Swaan (2002). Ter vergelijking, Jonkman en Versloot (2018) geven uitgebreid aandacht aan niet-Friese taalvariëteiten binnen Friesland. Voor Limburgse, Gelderse, Brabantse, Nedersaksische en Zeeuwse literatuur zien we hetzelfde beeld. Zo gaat

achter een met de mond beleden humanistisch ideaal vaak een zeker dedain voor de landseigen regio's schuil. Globalisering is zelf een mode geworden. Het is net als met vakanties: hoe verder weg van onszelf, hoe beter. Maar Foucault, die zelf trouwens ontkende dat hij een postmodernist was, ontwikkelde naast zijn culturele machtsanalyse (bijvoorbeeld 1975) een psychologische interesse waarin de morele zorg voor de mens zelf een grote rol speelt (bijvoorbeeld 1984). Machtsanalyses hebben zonder medemenselijkheid geen zin en leiden slechts tot ideologie waarbij de Ander geen stem meer heeft (Levinas 1961, in feite sterk geïnspireerd door de Joods-Christelijke traditie).

Zo dreigt het humanistisch ideaal verloren te gaan in het slaafs najagen van modes door een onzeker en opgejaagd heden, dat zich maar al te graag door een ideologisch masochisme laat knechten. Ook daar biedt de minderheidstaal een oase, want minderheidstalen gedijen op het platteland, ver van de plekken waar de machten en overheden van deze wereld woeden.

2. 2018 – Fries Letterkundig Congres

Dit alles maakte het mogelijk voor ons om opgeruimd en zonder ideologische rompslomp een congres over letterkunde te organiseren, de 2^e *Dagen van de Friese Letterkunde*, als onderdeel van de 1st *Conference on Frisian Humanities*. Dit congres was iets zwaarder aangezet dan normaal, vanwege het feit dat Leeuwarden Fryslân in 2018 culturele hoofdstad van Europa was, samen met Valleta, de hoofdstad van Malta. Naast het letterkundecongres waren er nog drie congressen: *Taal en Taalkunde*, *Middeleeuws Friesland* en *Meertaligheid*. De 1^e Dag van de Friese Letterkunde vond plaats in 2016 en duurde 1 dag. Ditmaal hadden we echter genoeg sprekers van voldoende kwaliteit (22) om twee en een halve dag te vullen! De helft van de sprekers kwam van buiten Nederland, uit Tsjechië, Canada, Duitsland en Engeland. De andere helft kwam uit Nederland, en daarvan kwam dan ongeveer de helft (een kwart dus) uit Fryslân, de andere helft (het andere kwart) uit niet-Fries Nederland, zie bijlage 1 voor het volledige programma en de voorzitters. Een halve dag werd met steun van het Letterenfonds besteed aan een aparte sessie over de nieuwe bloemlezing van Friese literatuur, tweetalig Fries en Engels, die enkele maanden daarna verscheen bij Francis Boutle in Londen. De titel luidt *Swallows and Floating Horses. An Anthology of Frisian Literature*, en het werk is geredigeerd door Ernst Bruinsma, Alpita de Jong en André Looijenga. Deze bloemlezing werd op 4 oktober 2018 aangeboden aan de gedeputeerde van de provincie Fryslân, Sietske Poepjes, die Cultuur in haar portefeuille heeft, en is vervolgens op 11 maart 2019 ten doop gehouden op University College London. In deze speciale sessie

over de kunst van het vertalen werden verschillende vertalers aan het woord gelaten, waarna er met het publiek van gedachten werd gewisseld (voor een theoretische invalshoek, zie bijvoorbeeld Nida en Taber 1969, Venuti 2012, 2013).

In dit nummer van *It Beaken* zijn, naast onze inleiding, veertien artikelen opgenomen. Vier van de veertien zijn zogenoemde ervaringsartikelen van vertalers van Friese literatuur:

- David Colmer On Translating Ellin Nickelsen's 'Min hidj hee h  l' into English
- Michele Hutchison Imagining the Frisian Farm (or the Notable Absence of Green Cheese)
- Jantsje Post Br  ge-oerseters, in-between-translations
- Paul Vincent Discoveries and Pitfalls in Translating Seventeenth and Eighteenth-Century Frisian Literature

Deze ervaringsartikelen laten niet alleen zien voor welke vertaalproblemen vertalers zich gesteld zien, maar ook hoe dergelijke problemen ten nauwste samenhangen met de verschillende manieren waarop talen elementen uit de cognitieve werkelijkheid kiezen, benoemen en al dan niet met conventionele woorden of uitdrukkingen weergeven. Uit het artikel van Michele Hutchison bleek bijvoorbeeld niet alleen hoe verschillend de voorstelling per landsdeel kan zijn van wat men een boerderij ofwel een *farm* noemt, maar ook dat het Engels geen conventionele uitdrukking heeft voor het Friese *kower  tsjes*. Natuurlijk kan men 'cows' windows' gebruiken, maar dat is simpelweg ongebruikelijk, en heeft niet het vertrouwde gevoel van een bekende uitdrukking die het in het Fries wel heeft. David Colmer liet onder andere zien hoe hij rijm en andere vormen van assonantie bewust analyseerde en herschiep in zijn Engelse vertaling van het Noord-Friese origineel. Paul Vincent vergelijkt zijn Engelse vertalingen met de oorspronkelijke teksten die in 17^e en 18^e -eeuws Fries gesteld zijn. Daarbij struikelt hij over *oanlabberje*, de wat sullige manier waarop een (jacht)hond enigszins slingerend kan komen aanlopen, 'the slow waddle of a hunting dog'. De anthologie beperkt zich trouwens niet tot literatuur, maar presenteert ook anderszins opmerkelijke teksten, bijvoorbeeld uit het *Oera Linda Boek* (Jensma 2006). Jantsje Post tenslotte vertelt een en ander over het gevolgde vertaalproced  . Aangezien er geen professionele vertalers zijn die Engels als hun moedertaal hebben en ook goed in hun Fries zitten, werd er gewerkt met brugvertalingen. Eerst werd er een geannoteerde letterlijke vertaling van het Fries naar het Nederlands gemaakt door

Jantsje Post en Jetske Bilker. Vervolgens maakten de Engelse vertalers die het Nederlands goed beheersten een vertaling naar het Engels toe, in samenspraak met de brugvertalers. Hun artikelen geven inzicht in de consciëntieuze manier waarop de Engelse vertalingen uit het Fries tot stand zijn gekomen.

Zo maakt deze Fries-Engelse bloemlezing – net als bijvoorbeeld de *Selected Poems* van Obe Postma, vertaald door Anthony Paul (Ljouwert: Tresoar/Obe Postma Selskip/Wijdemeer, 2018) – het mogelijk om Friese letterkunde grensoverschrijdend te beoefenen, zonder dat men kennis van de Friese taal hoeft te hebben. *Swallows and Floating Horses* is een iepen mienskip in boekvorm, open naar de wereld, en overal waar Engels als wetenschapstaal is ingeburgerd kunnen nu colleges Friese letterkunde worden aangeboden aan de hand van deze bloemlezing. Bij Francis Boutle zijn daarnaast ook tweetalige bloemlezingen verschenen van bijvoorbeeld het Bretons en het Welsh. Dat maakt het mogelijk om in de toekomst een comparatief congres te organiseren over Friese en Bretonse literatuur en die met elkaar te vergelijken aan de hand van de verschenen bloemlezingen (bij Boutle, Gibson & Griffiths 2006, maar zie ook de tweetalige bloemlezing van Bretonse poëzie van Deloof 2017). Daarmee zouden minderheden daadwerkelijk bemiddelende minderheden worden, hetgeen het thema is van de bijdrage van Jesse van Amelsvoort (Universiteit Groningen), met als titel ‘Bemiddelende minderheden. Literatuur in een tijd van woede’. Zijn bijdrage is onderdeel van een groter onderzoek naar meertalige minderheidsauteurs in hedendaags Europa. Van Amelsvoort beziet de literatuur in de geest van de onvolprezen Bourdieu als een onderdeel in het krachtenveld tussen politieke processen van globalisering enerzijds en de psychologische weergave daarvan anderzijds in nationale identiteiten en de ermee samenhangende emoties. De mondialisering kent natuurlijk winnaars en verliezers en de nieuwe bewegingsvrijheid gaat voor sommigen samen met een vrijheid beperkende armoedeval. In Fryslân is de mondialisering veilig en zonder weerstand vertaald als een regionale inclusieve identiteit die onder de vlag ‘Iepen mienskip’ (vergelijk Karl Poppers boek *The open society and its enemies*) van het bidboek voor culturele hoofdstad een succes maakte. In de woorden van Van Amelsvoort: ‘Het bestuderen van minderheidschrijvers in een comparatief en historisch gesitueerd perspectief bevraagt het nationale narratief en de manier waarop dat verhaal verteld wordt, en benadrukt in plaats daarvan de onderlinge verbondenheid van het subnationale, het nationale en het transnationale’.

Een groter onderzoek naar meertalige minderheidsauteurs in hedendaags Europa vinden we in de publicatie van Jelle Krol (Tresoar Leeuwarden), met als titel *Reculer Pour Mieux Sauter: Towards a Pattern in the*

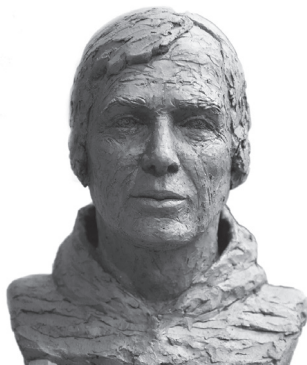
Work of Four Minority Language Literature Writers from Northwest Europe after World War I. Krol, bekend van zijn Friese vertaling van de *Beowulf* (1984, samen met Popke van der Zee) en de aanstekelijke boekbesprekingen van Friese literatuur in zijn *Swietwei nei de ein* (Krol 2000), vergelijkt hierin de strategieën van vier verschillende schrijvers uit minderheidsgebieden op de grens van de 19^e en de 20^e eeuw:

- de Welshe toneelschrijver Saunders Lewis (1893-1985)
- de Schotse dichter Hugh MacDiarmid (1892-1978)
- de Bretonse schrijver Roparz Hemon (1900-1978)
- de Friese schrijver Douwe Kalma (1896-1953)

Vanuit het perspectief van Pascale Casanova laat Jelle Krol zien dat hun literatuur mede gezien mag worden als 'littératures combatives', literatuur die een nauwe band met de emancipatoire minderheidsbeweging onderhoudt. Zulke literatuur treedt bij uitstek op als een minderheid zich van haar eigenheid bewust wordt of daar althans een stap in maakt. De schrijvers voelen zich in dat stadium ook verantwoordelijk voor de promotie en verspreiding van literatuur. Waar Van Amelsvoort het mondiale perspectief inneemt en vandaaruit neerkijkt op de benauwde identiteiten van minderheden, kijkt Krol vanuit het perspectief van die identiteiten omhoog naar bevrijding en emancipatie. Een comparatieve benadering zoals die van Krol is voor de gelegenheidsbeoefenaar van een 'buitenlandse' letterkunde pas mogelijk als er vertaalde bloemlezingen bestaan, zoals we eerder al opmerkten. Een studie als die van Krol wijst in dat verband hopelijk de weg naar een wederzijdse verkenning van elkaars literatuur door degenen die letterkunde van een minderheidstaal beoefenen. Natuurlijk kan men een minderheidsliteratuur ook vergelijken met de literatuur van een staatstaal, maar we zouden verwachten dat Franse letterkundigen minder interesse in Friese literatuur zullen tonen dan Bretonse letterkundigen. Op deze pragmatische grond ligt een wederzijdse verkenning van twee minderheidsliteraturen eerder voor de hand. Van bijvoorbeeld Nederlandse letterkundigen zou men echter wel een bescheiden interesse in Friese letterkunde mogen verwachten, aangezien Friese literatuur als maatschappelijk-culturele en individueel-psychologische context zowel de Friese traditie als de Nederlandse traditie veronderstelt. Zo ook zal de Bretonse literatuur bi-literair verbonden zijn met de Bretonse traditie en de Franse traditie, terwijl de Franse of Nederlandse traditie voornamelijk met zichzelf verbonden is. Kortom, sprekers van staatstalen zijn overwegend eentalig en hebben een eentalige *mindset*. Sprekers van minderheidstalen zijn tweetalig en hebben een tweetalige *mindset*.

Dit roept de vraag op hoe een minderheidscultuur zichzelf in het buitenland kan promoten. Meer specifiek kunnen we ons afvragen hoe het met de kennis van de Friese literatuur gesteld is in de verschillende landen van de wereld. Die vraag wordt voor Centraal-Europa beantwoord in het gedegen artikel van Wilken Engelbrecht (Universiteit Olomouc, Tsjechië) met als titel 'Fries en Friese literatuur vanuit een Centraal-Europees perspectief'. Engelbrecht geeft informatie over de stand van zaken van de neerlandistiek in met name Tsjechië, Hongarije en Polen. Dat is van belang aangezien bij sommige vakgroepen neerlandistiek (en ook wel bij germanistiek) incidenteel cursussen Friese taal en literatuur worden aangeboden. De frisistiek heeft in het buitenland door het ontbreken van leerstoelen frisistiek als enige mogelijkheid om mee te liften op vakgroepen neerlandistiek of germanistiek geleid door hoogleraren die een welwillende houding tegenover het Fries innemen. Engelbrecht brengt nauwkeurig in kaart wat er over de Friese taal en cultuur bekend is in Centraal-Europa. Dan blijkt dat Friese literatuur ook in bloemlezingen regelmatig meelift op de Nederlandse literatuur. Engelbrecht wijst er voor de toekomst op dat de aanwezigheid van Friese literatuur op de Frankfurter Buchmesse van belang is en dat van de Engelse bloemlezing (het kan niet vaak genoeg gezegd worden) ook vruchten te verwachten zijn. Zoals Engelbrecht schrijft: 'In elk geval is een actieve aanpak vanuit de Fryske Akademy in samenwerking met het Letterenfonds gewenst. Wie weet wat er dan uitkomt'. In dat verband zou men eveneens kunnen denken dat de Fryske Akademy per taal in kaart gaat brengen wat er aan informatie over Friese taal en cultuur in die taal bekend is, met aparte startpagina's Friese Taal en Cultuur voor Polen, Hongarije, Tsjechië, Italië, enzovoort. Dit vergt echter een aanzienlijke organisatorische inspanning, al zou het werk door vrijwilligers gedaan kunnen worden. Van levensbelang zijn echter de connecties tussen het Fries en het Engels. Dit is dubbel waar: niet alleen omdat het Engels de wetenschapstaal van het grootste deel van de wereld is, maar ook omdat het Fries een deel van zijn status ontleent aan het zustertaal zijn van het Engels. Daarom stemt het tot voldoening dat Engelse bibliotheken een grote en waardevolle verzameling Friese boeken en manuscripten bezitten. Marja Kingma brengt het Friese boekenbezit, tussen nog 400 andere talen en literaturen, van de British Library te London in kaart in haar bijdrage met als titel 'The Frisian Collections in the British Library'. Daarnaast geeft ze een interessante kijk in de keuken van de British Library, dat wil zeggen, in het aanschaf- en promotiebeleid van deze buitengewoon waardevolle instelling. Ook daar lift het Fries mee op de Nederlandse collectie. Marja Kingma merkt op, dat de British Library recentelijk de status heeft gekregen van 'onafhankelijk onderzoeksinstituut', waardoor het samen

mag werken met andere onderzoeksinstituten. Daarnaast werkt de British Library ook aan de digitalisering van Friese werken.

Afb. 1. Emo, later abt van Wittewierum, was de eerste buitenlandse student te Oxford.

Een samenwerkingsverband tussen de Fryske Akademy, Tresoar en de British Library zou de digitaliseringsinspanningen van deze en andere instituten kunnen coördineren, zodat er geen dubbel werk wordt gedaan en zodat we beter op de hoogte raken van elkaars collecties.

Maar niet alleen de British Library bezit een collectie Fries materiaal. De bibliotheek van Berkeley University is *national collection point* voor Friese publicaties in de Verenigde Staten. En ook in Oxford is veel Fries materiaal te vinden, in de Bodleian and Taylorian Libraries van Oxford. Johanneke Sytsema brengt dit in kaart in haar bijdrage getiteld 'Frisian(s) in Oxford Libraries'. Mede dankzij Franciscus Junius heeft Oxford ook oude Friese manuscripten in haar bezit, bijvoorbeeld van teksten van Gysbert Japicx en van teksten die getuigen van het samenzijn van Junius en Japicx. Zo is er bijvoorbeeld een lijstje van getallen, in het handschrift van Junius op een manuscript van Japicx. Je ziet ze haast naast elkaar zitten in het huis van Gysbert-om te Bolsward. Of een exemplaar van *Fryske Tsjerne* waarop Japicx de publicatiegegevens heeft vertaald: 't is druwkt to Leauwerd. Lânschips-druwcker, hij wennet ijnne grete Tjerck-stritte. ijnt Jier ijen-tûwzen seys 100 in fjertig'. Ook aardig om te vermelden is dat de eerste buitenlandse student te Oxford een Fries was, namelijk Emo, de latere abt van Wittewierum, hierboven afgebeeld. Er is zelfs een standbeeld van hem te Oxford!

De bijdragen van Marja Kingma en Johanneke Sytsema laten zien dat er ook belangrijke culturele banden tussen Engeland en Friesland bestaan, naast het feit dat Fries de belangrijkste zusters taal van het Engels is. Dit is een punt waar zowel de krimpende frisistiek als de marketing van

de provincie Friesland misschien nog meer hun voordeel mee kunnen doen, bijvoorbeeld ook als het erom gaat om meer studenten te trekken voor de vestiging van de Rijksuniversiteit Groningen te Leeuwarden. Nog beter zou een provinciaal geregisseerd beleid zijn om stedenbanden met Engelse steden aan te gaan. Maar dan mogen we de Noord-Friezen natuurlijk ook niet vergeten.

Wat betreft de Noord-Friese literatuur en 'onze' Friese literatuur is er sprake van een interessante tegenstelling. De Noord-Friese literatuur is vele malen kleiner in omvang dan onze Westerlauwers Friese literatuur, maar het aantal professionele letterkundigen dat zich ermee bezig is naar verhouding groter dan bij ons. Mede door bezuinigingen en strategische overwegingen heeft de Fryske Akademy geen professionele letterkundigen meer in dienst, dat wil zeggen, wetenschappers die op letterkunde gepromoveerd zijn. Gelukkig heeft het Fries instituut van de RUG in de persoon van Goffe Jensma een letterkundig historicus annex historisch letterkundige in dienst. We moeten hier trouwens historische letterkunde onderscheiden van letterkundige historie. De taak van historische letterkunde is de promotie, editie en humanistische studie van oude boeken. Bij letterkundige historie gaat het meer om de studie van de historische maatschappelijke of biografische context van literaire werken. Zo is de *Geschiedenis van de Friese Literatuur* van Babs Gezelle Meerburg et al. (2006) inderdaad een geschiedenis, waarbij het accent ligt op de context, niet op de werken zelf. Hetzelfde geldt voor de ingekorte versie van Joke Corporaal, *Salang de beam bloeit. Koarte skiednis fan de Fryske Literatuer 800-hjoed* (2018, uitgebracht in de vier Westgermaanse talen). Dit werkje heet ook weer met recht een korte *geschiedenis*, aangezien het belangwekkende historische, contextuele informatie bevat, maar inhoudelijk-letterkundig niet erg diep ingaat op de literaire werken zelf. In elk geval is het aantal professionele letterkundigen voor de Noord-Friese literatuur naar verhouding *groter* dan voor het Westerlauwers Fries. Bij de Fachrichtung Frisistik van de Universität Kiel is dr. Wendy Vanselow in dienst als letterkundige, en zij wordt gedeeltelijk vervangen door Mareike Böhmer (MA). Wendy Vanselow schreef een bijdrage over de ontwikkeling in de Noord-Friese literatuur na 1945: 'Die nordfriesische Erzählliteratur nach 1945: vier Schriftsteller/innen und ihre Werke'. Zij bespreekt vier prominente Noord-Friese auteurs, te weten: Herrlich Jannsen, Elise Heitmann, Erk Petersen en Ellin Nickelsen. Ellin Nickelsen komt ook aan de orde in de bijdrage van David Colmer over het maken van vertalingen. Werk van Ellin Nickelsen is immers ook opgenomen in de nieuwe Engelse bloemlezing van Friese literatuur (*Swallows and Floating Horses*). Het werk van Vanselow zou een interessant startpunt zijn voor een pan-Friese vergelijking. Is het mogelijk om

specifiek Interfrieze thema's in de naoorlogse literatuur te vinden? Is de oosterse insteek van Erk Petersen vergelijkbaar met die van Lieuwe Pietersen? Gemeenschappelijk aan de Noord-Friese en Westerlauwers-Friese literatuur zou wel eens kunnen zijn wat Wendy Vanselow noemt 'Der Hang zur Mythologisierung'. Die kennen we immers ook uit werken als *De reade bwarre* van Trinus Riemersma (Koperative Utjowerij, Bolsward, 1993) en het *Oera Linda Boek* (Jensma 2006). Trouwens, er zijn bijna geen Noord-Friese teksten in het Fries of het Engels beschikbaar. Ook in ons Friesland waren vertalingen lange tijd een ondergeschoven kindje, maar daar is de laatste twee decennia wel verandering in gekomen (zie voor vertalingen in en uit het Fries Heeres 2001, Van Sluis 2007 en eerder al Dijkstra 1962).

Van de Noord-Friese auteur James Krüss zijn wel teksten in het Fries vertaald, maar dat betreft dan weer zijn in het Duits geschreven roman *Mein Urgroßvater und ich*, door Tiny Mulder in het Fries vertaald als *Myn oerpake en ik* (1962; zij vertaalde ook *Alice yn wûnderlân*, 1994). Krüss schreef echter regelmatig gedichten, zowel in het Duits als in het Fries van Helgoland, en daarbij spelen zowel de herhaling als de cirkelvorm een belangrijke rol, zoals Mareike Böhmer laat zien in haar bijdrage met als titel 'Die Kreisform im friesischsprachigen Werk von James Krüss'. Krüss bedient zich regelmatig van de vierregelige stanza, ook in Westerlauwers Friese poëzie goed bekend (vergelijk Brouwer 1953). De cycliciteit van Krüss is als thema ook goed bekend uit de Friese traditie van vroeger, aangezien in het boerenleven cycliciteit een grote rol speelde. In de steden, waar de Nederlandse literaire traditie zich vormde, is dat veel minder het geval. Het werk van Krüss doet qua cycliciteit en een wat dagelijks-dromerige inslag denken aan het poëtisch proza van de Groninger auteur Sien Jensemema. Indien correct, dan onderstreept deze parallel de noodzaak om noordelijke auteurs in hun onderlinge samenhang te bezien, ongeacht of ze publiceren in het Fries, het Gronings of het Noord-Fries. Natuurlijk zijn er ook in Friesland woonachtige auteurs die in het Nederlands schrijven. Hun werk kan twee kanten uit gaan: Vestdijk is bij uitstek een auteur die zichzelf in de Nederlandse traditie plaatst, terwijl Theun de Vries veel eerder in de Friese traditie lijkt thuis te horen.

Het dichtwerk van Theun de Vries kwam aan de orde in de bijdrage van Jabik Veenbaas (Castricum) met als titel: 'It kreakjen fan de âlde beam. Oer it Fryske dichtwurk fan Theun de Vries en de oerienkomsten en ferskillen mei syn lette Nederlânsktalige fersen'. Het blijkt dat er subtiele verschillen zijn tussen de Nederlandse gedichten en de Friese. De Friese gedichten blijven dicht bij de emotionele ervaringswereld van De Vries, en bij de tot leven gewekte kindertijd. Het Nederlands daarentegen klinkt verhevener, meer literair, maar daardoor ook meer los-

gezongen van de doorleefde werkelijkheid. Een voorbeeld van zo'n Nederlands vers is bijvoorbeeld: 'O vrouw – na de versteende winternachten / Dit heugende geluk in mijn gedachten: / Zon, wind en wolken, uw beminde lach!' Dergelijke regels zijn niet in het Fries te vertalen zonder onecht te klinken, terwijl ze in het Nederlands wel degelijk oprecht, hoewel gedragen, klinken. Je zou bijna zeggen dat de sociale stratificatie, die in de Nederlandse leefwereld veel groter is dan in de Friese, zich ook in sociolinguïstiek van de taal vertaalt. Er is namelijk geen plat Fries en er is geen verheven Fries, terwijl in het Nederlands dergelijke registers wel onderscheiden kunnen worden en corresponderen met een verschillende sociale waardering van wie van die registers gebruik maakt. Wie in het Fries tot de hogere stand wil behoren, kan het beste Nederlands gaan spreken. Theun de Vries 'koe syn fertriet better kwyt yn it Frysk. Hjir, yndied, hjir mear as ea, waard it Frysk de taal fan it gevoel.'

Dit wordt echter weer anders gevoeld door Friezen die meer met het Nederlands dan het Fries zijn opgegroeid of die in de Randstad zijn gaan wortelen. Een voorbeeld daarvan is de in het Nederlands schrijvende Friezin Trijntje van der Schaaf, in het Nederlands geworteld als Nine van der Schaaf. Cornelia van Uuden (Naarden) is bezig een biografie over haar te schrijven en ze levert aan dit nummer van *It Beaken* de bijdrage getiteld 'Nine van der Schaaf (1882-1973)'. Het werk van Van der Schaaf heeft volgens Cornelia van Uuden een dromerige sfeer, die wij eerder tegenkwamen bij James Krüss (bijdrage Mareike Böhmer). Van dienstmeisje werkte Nine van der Schaaf zich op tot schrijfster in een tijd dat dit voor vrouwen een weinig gebruikelijke beroepskeuze was. Hoewel ze nooit in het Fries schreef, mogelijk omdat ze van haar schrijverschap moest leven, sprak ze het wel met haar familie. Ze putte echter uit haar jeugdervaringen voor een roman waarmee ze, in tegenstelling tot haar reguliere werk, de plattelandsbevolking bereikte, namelijk *Friesch Dorpsleven uit een vorige tijd*. Er is ook wel gesuggereerd dat Nine van der Schaaf in het Nederlands schreef, omdat het Fries zich nog niet tot cultuurtaal had ontwikkeld. Die verklaring kan echter niet correct zijn, aangezien de Friese standaardisering zich rond 1900 al geheel en al voltrokken had. Men moet toch eerder concluderen dat Nine van der Schaaf (Trijntje) zich liever in het Nederlands dan in het Fries bewoog. Dat is vanzelfsprekend haar goed recht en tegelijk markeert het een sterke maatschappelijke tendens tot modernisering en centralisering van de regio's in de Nederlandse natiestaat. Iemand uit een tweetalig gebied kan zich meer in de ene of meer in de andere taal positioneren. Maar terwijl eentalige Nederlanders gewoon Nederlander zijn met het volle maatschappelijke, economische en culturele gewicht van de staatstaal achter zich, beweegt elke Fries zich op een continuüm van contact en contrast, vermenging

en rivaliteit tussen Fries en Nederlands.

Een sterke getuige van de vroege Friese standaardisering is het werk van rasverteller Waling Dykstra (1821-1914). Zijn vroege werk is het onderwerp van de bijdrage van Abe de Vries (Fryske Akademy, Ljouwert / Leeuwarden) met als titel 'Konstruksje fan sosjale identiteit yn it Fryske realisme. It betide wurk (1848-1860) fan Waling Dykstra'. De Vries wijst erop dat niet zonder meer geclaimd kan worden dat vroege literatuur per definitie bewegingsliteratuur is. Men vergelijk de bijdrage van Jelle Krol (dit nummer), zie ook wat Freark Bergstra, de psychiater en oud-voorzitter van de Fryske Akademy (1965-1978), heeft opgemerkt over de Friese taal en literatuur als domeinen van vrijheid (cf. Bergstra 1996, in Bergstra 1988: 133-136). Belangrijker dan een ontwakend nationaal bewustzijn was voor Waling Dykstra een door rechtvaardigheid vormgegeven sociale en maatschappelijke identiteit, die bijvoorbeeld ook uit het werk van die andere bestsellerauteur spreekt, Rink van der Velde. Als zodanig is de Friese cultuur een tegencultuur waarin de heersende sociaalmaatschappelijke visie wordt uitgedaagd en tegengesproken, wat primair is ingegeven door de ontstellende misstanden en armoede in de negentiende eeuw. Door humor en individualisme stijgt het werk van Dykstra dan weer uit boven literatuur die louter socialistische bewegingsliteratuur is. Ook moeten allerlei dwaze modes en menselijke zwakheden het ontgelden, en daarmee schaaft Dykstra zich in een eeuwenoude traditie van humoristische moralisten. Opmerkelijk is dat het werk van Dykstra de tand des tijds zeer goed heeft doorstaan. Het is nog steeds goed leesbaar, en daarmee lijkt het een universele zeggingskracht te hebben. Terzijde mag worden opgemerkt dat het jammer is dat het huisje van Waling-om te Holwerd in zo'n deplorabele staat verkeert. Gelukkig is er inmiddels een comité opgericht tot behoud van. Waling Dykstra is zonder twijfel de belangrijkste schrijver van de negentiende eeuw, en zeker de best leesbare.

3. Niet gepubliceerde lezingen

Naast de hier gepubliceerde bijdragen bood onze conferentie nog de volgende lezingen, waarin verschillende aspecten van Friese literatuur en cultuur aan bod kwamen.

Oudfriese literatuur: Rolf Bremmer (Universiteit Leiden), 'Old Frisian Literature: Barren Wasteland and Blooming Weeds'.

Noord-Friese poëzie: Christoph Winter (Universiteit Kiel), 'Die Alt-föhringer Ballade — ein Legendenlied?'

Poëzie en vriendschap: Alyda Faber (Universiteit Halifax, Canada), 'Stay you are so fair - Freonskip, beauty and death in selected Frisian poems'.

Poëzie en media: Goffe Jensma (Universiteit Groningen), 'Intermediali-

teit in de Fryske poëzy, 1992-2017'.

Joost Hiddes Halbertsma: *Alpita de Jong* (Universiteit Leiden), 'Mister Humanities: over Joost Halbertsma en over de biografie'.

En eveneens over Halbertsma: Thomas Roper (Universiteit Tartu, Estland), 'Cross-cultural comparison. English sources in J.H. Halbertsma's *Lexicon Frisicum*'.

En tenslotte, over jeugdliteratuur: Gerbrich de Jong (NHL Stenden, Leeuwarden), 'Op syk nei Fryske boeken foar learlingen fan 12 oant 15 jier', of anders gezegd: 'Hoe krijg je pubers aan het lezen in het Fries?' Deze vraag beantwoordde ze aan de hand van een verzameling aantrekkelijke Friese jeugdboeken die ze had opgescharreld bij de Omrin/Estafette Kringloopwinkel. De Kringloopwinkel vormt samen met Antikwariaat Friesland en Antikwariaat Van der Velde het trio grote spelers op het gebied van tweedehands boeken in Leeuwarden (zie ook Looper & Salverda 2008, Hoekstra & Salverda 2018).

4. Tot besluit – Een panorama van Fries literair leven anno 2018

Het voorliggende speciaal nummer van *It Beaken* heeft niet de pretentie het gehele Friese literaire leven te dekken, maar kan wel een bijdrage leveren aan de toegankelijkheid en de kennis ervan (zie ook Van Heusden 2001). Wij zoeken dat Friese literaire leven waar het zich laat vinden. Hierboven noemden we als voorbeelden al de handboeken *Friese literatuur van Babs Gezelle Meerburg* en *Joke Corporaal* en de recensiebundel van Jelle Krol. Daarnaast beschikt de Friese literatuur over een kleine maar stevige en productieve infrastructuur – andere uitgeverijen: Wijdemeer, Steven Sterk, Elikser en Afûk; boekwinkels (In Leeuwarden Van der Velde, Afûk, Omrin/Estafette, Antiquariaat Friesland/Nieuweburen); en de bibliotheken (Tresoar, HCL, Blokhuispoort). Fries literair leven speelt zich voor een groot deel af in de kranten *Leeuwarder Courant* en *Friesch Dagblad* en de Friese tijdschriften *De Moanne*, *Ensafh*, *Farsk*, *Tzum*, maar bijvoorbeeld ook *It Nijs*, waar in samenwerking met uitgeverij Elikser al enige maanden als feuilleton Eric Hoekstra's *Roman fan in hielmaster* in verschijnt, een biografische roman in de eerste persoon op basis van de vier evangeliën.

Het jaar 2018 bracht, in het kader van Leeuwarden Friesland Culturele Hoofdstad van Europa, veel evenementen en tentoonstellingen: *Lân fan taal* en *MeM/talenpaviljoen* met veel aandacht voor anderstalige literaturen; de Friese gedichtenwedstrijd van de Fryske Akademy; bij Tresoar *Quatre Bras*; in de Huizumerkerk een groot Slauerhoffvertaalproject; bij de Microgalerie zeven Friese schrijvers en hun werken (Troelstra, Havank, Slauerhoff, Postma, Piet Paaltjens, Nynke van Hichtum en Alexander Cohen) maandenlang in de ramen langs de Eewal. En verder bloeit

de Friese literatuur ook bij de Hogeschool NHL Stenden onder Babs Gezelle Meerburg met haar 24 studenten; in de verhalen-, vertellers-, dicht- en voordrachtavonden overal in de provincie; in de schrijvershuizen; en in de dorpen die alle zomers een Fries *Iepenloftspul* over het voetlicht brengen.

Overzien we dit alles, dan raken we vervuld van een diep respect voor de makers, de schrijvers, de dichters, de scheppers en hun werken der verbeelding. En we zien hoe Koos Tiemersma in zijn dankwoord bij de Gysbert Japicxprijs in 2015 alle tussenpersonen tussen hem als schrijver en zijn lezers aan de kant schoof en zich nu dankzij de mogelijkheden van de informatietechnologie rechtstreeks wendt tot al wie, waar ter wereld ook, zijn werk wil lezen.

Hier ligt het kernpunt. Want bij al deze rijke verscheidenheid van het Friese literaire leven gaat het centraal om contact, ontmoeting en uitwisseling tussen de schrijvers en de lezers. Zonder boeken komen lezers niet aan hun trekken, zonder lezers blijft een boek onaf. Beide zijn nodig, en voor u als lezers is de onmisbare sleutel hier het lezen.

Dus daarom: lees, proef, onderzoek die Friese literatuur, herlees, bespreek, geniet, geef door, doe mee, en blijf lezen.

Bibliografie

- Adams, H. (1993) 'Criticism'. In Preming, A. and T.V.F. Brogan (eds) *The new Princeton Encyclopedia of poetry and poetics*. Associate editors: F.J. Warnke, O.B. Hardison and E. Miner. Princeton University Press, 248-259.
- Auerbach, E. (1946/2004) *Mimesis. De weergave van de werkelijkheid in de westerse literatuur*. Olympus, Amsterdam.
- Bergstra, P. (1988) 'De gouden brulloft'. In P. Bergstra (red.) *Skiep binne der inkeld om skeard te wurden. Tsien essays oer de Friezen en it Frysk*. Montaigne, Gasselternijveenschemond, 123-136.
- Bertens, H. (2001) *Literary Theory. The Basics*. Routledge, London.
- Bloom, H. (1987) *The Closing of the American Mind*. Simon and Schuster, New York.
- Brandt Corstius, J.C. (1959) *Geschiedenis van de Nederlandse Literatuur*. Prisma, Utrecht.
- Brouwer, J.H. (1953) *De Fryske fjouwerriigel*. Laverman, Drachten.
- Bruinsma, E., A. de Jong en A. Looijenga (2018, red.) *Swallows and Floating Horses. An Anthology of Frisian Literature*. Francis Boutle, London.
- Busken Huet, C. (1882-1884) *Het land van Rembrand. Studiën over de Noordnederlandsche beschaving in de zeventiende eeuw*. Prisma, Utrecht (geen jaartal, 7^e druk).
- Corporaal, J. (2018) *As long as the tree blooms. A short history of Frisian*

- Literature. 800 - present.* Bornmeer, Gorredijk.
- Deloof, J. (2017) *Ik heb geen ander land. Bretonse poëzie met Nederlandse vertaling.* Boekscout.nl, Soest.
- Dijkstra, K. (1962). *Oersettingen yn it Frysk (ca. 1800-1960).* Dissertatie, UvA. Laverman, Drachten.
- Foucault, M. (1975) *Surveiller et punir.* Gallimard, Paris.
- Foucault, M. (1984) *Le souci de soi.* Gallimard, Paris.
- Frye, N. (1981/1986) *De grote code. De bijbel en de literatuur.* SUN, Nijmegen.
- Gezelle Meerburg, B., J. Krol, B. Oldenhof, T. Oppewal, T. Steenmeijer-Wielenga, J. Veenbaas, O. Vries, J. van der Weg-Laverman en H. Wind (2006) *Zolang de wind van de wolken waait. Geschiedenis van de Friese literatuur.* Bert Bakker, Amsterdam.
- Gibson, J. and G. Griffiths (2006) *The Turn of the Ermine. An Anthology of Breton Literature.* Francis Boutle, London.
- Heeres, R. (2001) *Fremd wurdt eigen, oersettingen yn en út it Frysk.* FLMD, Ljouwert.
- Heusden, B. van (2001) *Handboek Literaire Cultuur.* SUN, Nijmegen.
- Hoekstra, H. (1998) *The Orthodoxy of the Heart. Faith, Fryslân and Feminism in the Novels of Ypk fan der Fear.* Dissertation, RUG. Estrikken 74.
- Hoekstra, E. en R. Salverda (2018) 'Identiteit, literatuer en LF 2018'. *Friesch Dagblad* 13 april 2018.
- Jensma, G. (2006, bezorger) *Het Oera Linda Boek. Facsimile - Transcriptie - Vertaling.* Verloren, Hilversum.
- Jonkman, R. en A. Versloot (2018) *The story of Frisian in multilingual Friesland.* Afûk, Leeuwarden.
- Krol, J. (2000) *Swietwei nei de ein. Oer Frysk proaza út it lêst fan de tweintichste ieu.* Friesland, Ljouwert.
- Kroonenberg, S. (2014) *De binnenplaats van Babel. Het raadsel van de spraakverwarring.* Contact, Amsterdam.
- Levinas, E. (1961) *Totalité et Infini: essai sur l'extériorité.* Martinus Nijhoff, Den Haag.
- Looper, B. (2017) *Hier ligt de zee. Essays over taal, kunst, landschap.* Bornmeer, Leeuwarden.
- Looper, B. en R. Salverda (2008) 'De ontdekking van Fryslân. De betekenis van de Fryske Akademy en Tresoar voor het culturele kapitaal van Fryslân'. *It Beaken* 70, 207-220.
- Nida, E. en C. Taber (1969) *Theorie und Praxis des Übersetzens. Unter besonderer Berücksichtigung der Bibelübersetzung.* Weltbund der Bibelgesellschaften [geen plaats].
- Nijdam, H. (2018) 'Postmodernisme, longue durée en de Friese identiteit'. *De Vrije Fries* 98, 116-131.
- Popper, K. (1945) *The Open Society and Its Enemies.* Routledge, London.

- Richards, I.A. (1924) *Principles of Literary Criticism*. Kegan Paul, London.
- Richards, I.A. (1929) *Practical Criticism. A Study of Literary Judgment*. Routledge & Kegan Paul, London.
- Salverda, R. et al. (2007, ed.) *Standing tall in Babel. Languages in Europe*. Stichting Ons Erfdeel, Rekkem (Vlaanderen).
- Schurer, F. (1946) 'De binning forbrutsen'. *De Tsjerne* 1, 1-5.
- Sluis, J. van (2007, red.) *De Grins oer. Literaire vertalingen in en uit het Fries*. UB, Groningen.
- Spoelstra, J. (2011) Dichtsje as kuer, de opkomst fan de dichteresse Rixt. *Ensafh* 3, 32-54.
- Swaan, A. de (2002) *Woorden van de wereld. Het mondiale talenstelsel*. Bert Bakker, Amsterdam.
- Trotsky, L. (1925) *Literature and Revolution* [*Literatura i Revoliutsiia*, Moscow, 1923]. International Publishers, New York.
- Veenbaas, J. (2003) 'It postmodernisme as fersin'. In J. Veenbaas *De lêzer is in duvel*. Bornmeer, Ljouwert, 10-35.
- Venuti, L. (2012, ed.) *The Translation Studies Reader*. Routledge, London (4de druk).
- Venuti, L. (2013) *Translation Changes Everything: Theory and Practice*. Taylor & Francis, London.
- Vries, A. de (2008) *Identiteit & kowesturten*. Essays oer Fryske literatuer. Bornmeer, Ljouwert.
- Wellek, R. en A. Warren (1942/1974) *Theorie der Literatuur* [Theory of Literature, New York, 1949]. Athenaeum - Polak & Van Gennep, Amsterdam.

Bijlage 1.

Het programma van de 2e Dagen van de Friese Letterkunde
(Stadsschouwburg De Harmonie, Leeuwarden, 23/24/25 april 2018).

Tiid	Moandei 23 april	Tiisdei 24 april	Woansdei 25 april
9:00	Kofje & thee		
9:15	Iepening		
CHAIR	<i>Bert Looper</i>	<i>Janneke Spoelstra</i>	<i>Geart de Vries</i>
9:20	Van Amelsvoort	Vanselow	Krol
10:00	Jensma	Roper	Böhmer
10:40	<i>Kofje & thee</i>		
11:10	Engelbrecht	Sytsema	De Vries
11:50	Faber	Van Uuden	Winter
12:30	<i>Lunch</i>	<i>Lunch</i>	Veenbaas 13:10 <i>Lunch /</i> <i>End of Session</i>
CHAIR	<i>Inge Heslinga</i>	<i>Reinier Salverda</i>	
14:00	Bremmer	“Swallows and Floating”	
14:40	A. de Jong	<i>The art of translation</i>	
15:20	<i>Kofje & thee</i>	- Ernst Bruinsma	
15:50	G. de Jong	- Jantsje Post	
16:40	M. Kingma	- Paul Vincent	
		- Michele Hutchison	
		- David Colmer (translators)	
		- Koch (NL Letterenfonds)	
		16:20 Discussion	
17:20	Reception	17:20 End of day 2	

